शोध निर्देशकः मुकुन्दप्रसाद गुरागाईं
पदः शिक्षण सहायक

राधा उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको

नेपाली विषयको दसौं पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मञ्जु खत्री

परीक्षा रोल नं.: १०००७

कक्षा रोल नं.: १७/२०६९

र.नं.: ९-२-१-७५८-२००८

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग

इलाम, २०७५

शोध निर्देशकको मन्तव्य

राधा उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र ***मञ्जु खत्री***ले मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नुभएको हो । निरन्तरको प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग इलाम समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः वि.सं. २०७५/१०/२५
इ.सं. ०८-०२-२०१९

शोधनिर्देशक

....

(शि.स. मुकुन्दप्रसाद गुरागाईं)

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

इलाम

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि श्रद्देय गुरू तथा महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागका शिक्षण सहायक मुकुन्दप्रसाद गुरागाईंज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हो । आफ्नो अति व्यस्त जीवनमा पनि अमूल्य समय दिई मलाई समुचित सुझाव दिदै मार्ग निर्देशन समेत दिनुभएर यस शोधकार्यको लेखनमा अभिप्रेरित गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रद्देय गुरुहरूप्रति म सर्वप्रथम हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नको लागि उचित शीर्षक तथा सल्लाह दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरू महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम, नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख सरिता निरौला प्रति पनि आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सूचना उपलब्ध गराइ आफ्नो जीवनका विविध पक्षको लिखित तथा मौखिक जानकारी दिएर र सामग्री उपलब्ध गराएर यस शोध कार्यमा सहयोग गर्नुहुने स्रष्टा र स्रष्टाका आफन्तजनप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक समय उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने घरपरिवार, बुबाआमा, दाजुहरु र श्रीमान् केशव कार्कीमा नमन छ । यो शोधपत्र तयारीको क्रममा छिटो छरितो रुपमा मुद्रण गरी सहयोग गर्ने जनक रेग्मीप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र समुचित मूल्याङ्कनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : वि.सं. २०७५/१०/२०
(इ.सं. ०३-०२-२०१९)

....
मञ्जु खत्री
परीक्षा रोल नं.: १०००७
कक्षा रोल नं.: १७/२०६९
र.नं.: ९-२-१-७५८-२००८
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
इलाम, २०७५

शोधसार

शोधपत्रको शीर्षकः साहित्यकार कृष्ण धराबासीको **राधा उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन**

शोधपत्रको प्रयोजनः त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोध निर्देशकः शिक्षण सहायक मुकुन्दप्रसाद गुरागाईँ

शोधार्थी : मञ्जु खत्री

शैक्षिक सत्रः २०६९/०७१

प्रस्तुत मितिः २०७५/१०/२०

साहित्यकार कृष्ण धराबासीको **राधा उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रलाई निम्नलिखित पाँच परिच्छेदका मूलशीर्षकमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार विभिन्न उपशीर्षकहरू समेत राखी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : कृष्ण धरावासीको परिचय र साहित्यिक यात्रा

तेस्रो परिच्छेद : उपन्यासको सैद्धान्तिक परिचय तथा लैङ्गिक सिद्धान्त

चौथो परिच्छेद : लैङ्गिक आधारमा राधा उपन्यासको व्याख्या र विश्लेषण

पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोधप्रस्ताव प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा शोधशीर्षक, शोधप्रयोजन, विषयपरिचय, उद्देश्य, समस्याकथन, शोधपत्रको औचित्य, महत्व र उपयोगिता, पूर्वकार्यको समीक्षा, सामग्री संकलन, शोधविधि, शोधपत्रको रुपरेखा, परिशिष्ट, सन्दर्भसूची आदिको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा साहित्यकार कृष्ण धराबासीको परिचय र साहित्यिक यात्राको सामान्य चर्चा गरिएको छ । जसमा धराबासीको सङ्क्षिप्त जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा उपन्यासको सैद्धान्तिक परिचय तथा लैङ्गिक सिद्धान्त, उपन्यासको परिभाषा, उपन्यासको विधागत स्वरुप, उपन्यास रचनामा आधारभूत तत्वहरू, उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण, नेपाली उपन्यासको विकास प्रक्रिया, प्राथमिक काल (वि.सं. १८२७-१९५४) माध्यमिक काल (वि.सं.१९४६-१९९० सम्म) , आधुनिक नेपाली उपन्यासको विकास प्रक्रिया (वि.सं. १९९१ देखि हालसम्म) रहेको छ । आधुनिक काललाई पनि विभिन्न मोडमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । जसमा आदर्शवादी धारा, स्वच्छन्दतावादी धारा, मनोविश्लेषणवादी धारा, सामाजिक यथार्थवादी धारा, विसङ्गतिवादी-अस्तित्ववादी धारा, आलोचनात्मक यथार्थवादी र समाजवादी धारा, प्रयोगवादी धारा, लैङ्गिकताको सैद्धान्तिक प्रारूप, लैङ्गिकताको परिचय, लैङ्गिक अध्ययनको परिभाषा, लैगिकताको विकास, लैङ्गिक अध्ययनको क्षेत्र, लैङ्गिक अध्ययनका आधारभूत मान्यताहरू, लैङ्गिक भूमिका, लैङ्गिक समानता र लैङ्गिक समता, सशक्तीकरण, लैङ्गिकताको भाषा, नारीवाद, लैङ्गिकता सम्बन्धी भएका अध्ययनहरू आदिको चर्चा गरिएको छ ।

चौँथो परिच्छेदमा लैङ्गिक आधारमा राधा उपन्यासको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा उपन्यासको आन्तरिक र बाह्य तत्वहरूलाई विशेष ध्यानमा राखी यिनीहरूको 'राधा उपन्यासको आधारमा पात्रहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

अन्तिम तथा पाँचौ परिच्छेदमा अघिल्ला परिच्छेदहरूमा गरिएको अध्ययन र वर्णन गरिएको कुराहरुको सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । साथै शोधपत्रको समष्टि निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्त्यमा भावी शोधकर्ताहरूका लागि शोधशीर्षक प्रस्तुत गरिनुका साथै शोधपत्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका प्रमुख सन्दर्भ सामग्रीहरूको सूची र परिशिष्ट समावेश गरिएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक **पेज नं.**

पहिलो परिच्छेद

शोधपत्रको परिचय **१-६**

१.१ शोधपत्रको शीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ शोधको विषय परिचय १

१.४ समस्या कथन १

१.५ अध्ययनको उद्देश्यहरू २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.७ शोधको औचित्य महत्व र उपयोगिता ५

१.८ अध्ययनको सीमाङ्कन ५

१.९ सामग्री सङ्कलन विधि ६

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद

धरावासीको साहित्यिक यात्रा, चरण विभाजन र औपन्यासिक योगदान **७-१७**

२.१ साहित्यकार कृष्ण धरावासीको परिचय ७

२.२ साहित्यकार कृष्ण धराबासीको औपन्यासिक यात्राको चरण विभाजन ९

२.३ साहित्यकार कृष्ण धरावासीका औपन्यासिक प्रवृत्ति एवम् विशेषताहरू १२

२.४ साहित्यकार कृष्ण धरावासीको औपन्यासिक योगदान १६

तेस्रो परिच्छेद

उपन्यासको सैद्धान्तिक परिचय तथा लैङ्गिक सिद्धान्त **१८-६२**

३.१ उपन्यास विधाको उद्‌भव १८

३.१.१ उपन्यासको परिभाषा २०
३.१.२ उपन्यासको विधागत स्वरूप २२
३.१.३ उपन्यास रचनामा आधारभूत तत्वहरू २३
३.१.४ उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण २८
३.१.५ नेपाली उपन्यासको विकासप्रक्रिया ३२
३.२ लैङ्गिकताको सैद्धान्तिक प्रारूप ३७
३.२.१. लैङ्गिकताको परिचय ३७
३.२.२. लैङ्गिक अध्ययनको परिभाषा ४०
३.२.३ लैङ्गिकताको विकास ४१
३.२.४ लैङ्गिक अध्ययन ४२
३.२.५ लैङ्गिक अध्ययनको क्षेत्र ४७
३.२.६ लैङ्गिक अध्ययनका आधारभूत मान्यताहरू ४८
३.२.७ लैङ्गिक भूमिका ४९
३.२.८ उत्पादनशील भूमिका ५०
३.२.९ पुनर्उत्पादन भूमिका ५०
३.२.१० सामुदायिक भूमिका ५१
३.२.११ लैङ्गिक समानता र लैङ्गिक समता ५२
३.२.१२ सशक्तीकरण ५३
३.२.१३ लैङ्गिकताको भाषा ५४
३.२.१४ नारीवाद ५६
३.२.१५ लैङ्गिकतासम्बन्धी भएका अध्ययनहरू ५७

चौथो परिच्छेद

लैङ्गिक आधारमा राधा उपन्यासको व्याख्या र विश्लेषण ६३-९७
४.१. राधा उपन्यासमा रहेको लैङ्गिक अवस्था ६३
४.१.१. कथानक ६५
४.१.२. चरित्रपरक अध्ययन ६८
४.१.२.१. राधा ६९

४.१.२.२. कृष्ण ६९

४.१.२.३. सुशीला ७०

४.१.२.४. वृषभानु ७०

४.१.२.५. कलावती ७१

४.१.२.६. नन्दराय ७१

४.१.२.७. यशोदा ७१

४.१.३. लैङ्गिकताको अवस्था ७२

४.१.३.१. पितृसत्ता ७२

४.१.४. लैङ्गिक भूमिका ७७

४.१.४.१. उत्पादक भूमिका ७७

४.१.४.२. अनुत्पादक तथा पुनर्उत्पादक भूमिका ७७

४.१.४.३. सामुदायिक भूमिका ७८

४.१.५. लैङ्गिक समस्या ७८

४.१.५.१. यौनिक समस्या ७८

४.१.५.२. हिंसा ८१

४.१.५.३. लैङ्गिक अधीनता ८२

४.१.५.४. लैङ्गिक विभेद ८४

४.२. उपन्यासमा रहेको लैङ्गिक चेतना ८५

४.२.१. लैङ्गिक समानता ८५

४.२.२. सशक्तीकरण ८७

४.२.३. वैचारिक परिवर्तन ९०

४.३. उपन्यासमा प्रयुक्त लैङ्गिकताको भाषा ९३

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष **९८-९९**

५.१ सारांश ९८

५.२ सम्भावित शोधशीर्षकहरू १००

परिशिष्ट

सन्दर्भसूची

चिन्ह प्रयोग र संक्षेपीकरण

चिन्ह	**अर्थ**
/	र, वा
!	विस्मयादिबोधक
-	ड्यास
:	विसर्ग
,	अल्पविराम
( )	बिकल्पबोधक
“ ”	उद्धरण
।	पूर्णविराम
?	प्रश्नवाचक चिन्ह
*	परिच्छेद समाप्ति भएको चिन्ह

संक्षिप्त रुप	**पूर्णरुप**
वि.सं.	विक्रम संवत
मा.वि.	माध्यामिक विद्यालय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
पृ.	पृष्ठ
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सह.प्रा.	सहप्राध्यापक
सम्पा.	सम्पादक
नं.	नम्बर
म.र.ब.	महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
क्र.सं.	क्रमसंख्या
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय